

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXI

BELGRADE
1990

BALCANICA XXI, Beograd 1990, 1—411.

ма је учествовао заједно са својим стрицем. Три следећа поглавља говоре о употреби компаса, о морским струјама и ветровима. Шесто и седмо поглавље се односе на састављање мапа и употребу боја да би се поједини елементи јасније истакли. У осмом поглављу је реч о познатим морима и океанима. Читаво девето поглавље је посвећено португалским открићима и освајањима, док се у десетом поглављу говори о земљама почев од Абисиније па све до Рта добре наде. У једанаестом поглављу говори нам аутор о тродимензионалној мапи, тј. о глобусу који употребљавају Португалци, а стално настоји да докаже како је земља округла. У дванаестом поглављу показује како су Португалци доплавили до Индије указујући увек и на раздаљине. Тринаесто поглавље се задржава на Кинеском мору, на неким острвима и њиховом становништву, при чему су коришћени португалски извори. Следећа два поглавља, четрнаесто и петнаесто, говоре о Индијском океану и о начину одређивања географске ширине и дужине. Шеснаесто поглавље описује Персијски залив и његове обале са насељима. Следећа четири поглавља дају опис западног дела Индијског океана при чему су опи-

сана и нека острва као и афричка обала. Остала поглавља посвећена су Атлантском океану, открићу Новог света и, у првом реду, људима који су похранили у тај свет.

Књига садржи и прозни део који се односи на Средоземно море. Он се састоји од 209 поглавља и 215 мапа које — гледано савременим очима — јесу умногоме прецизне.

Поменимо да се аутор, говорећи о појединим локалитетима, зауставља и на њиховом географском, историјском, економском, етничком и одбрамбеном значају.

У сваком случају, објављивање овог старог рукописа који — како смо већ поменули — није остао непознат својим савременицима, навешће нас да унеколико променимо устаљено мишљење о односу Османлија према мору, док ће турколозима са разних подручја пружити могућност за боље сагледање неких до данас недовољно познатих појединости. Сетимо се само тешкоће које је имао енглески преводилац — како сам истиче — кад је реч о топонимима које је требало представити западњачком кориснику ове књиге (стр. 30—31).

Момчило Д. Савић

ЈУГОСЛОВЕНСКО-БРИТАНСКИ ОДНОСИ

Саопштења са округлог стола, одржаног 23—25. септембра 1987. године у Крагујевцу, поводом 150 година од доласка првог британског конзула у Србију, Институт за савремену историју, Београд 1988, 412 + (4)

Долазак Џорџа А. Хоџеса у Србију 1837. године је означио почетак дипломатских односа Велике Британије и Кнежевине Србије. Та година је узета као успостављање првих југословенско-британских односа те је одређивањем научног скупа 1987. обележена њихова стопедесет годишњица. Овај Зборник представља

књигу саопштења са тог скупа. „Зборник је хронолошко-проблемски структуриран, тако да су, у оквиру четири карактеристичне хронолошке целине, обрађена најважнија питања југословенско-британских односа: а) југословенско-британски односи до Првог светског рата; б) односи у току Првог светског рата; с)

односи у међуратном периоду и периоду Другог светског рата; d) односи у периоду после Другог светског рата.“

На почетку Зборника Живомир Спасић је, у чланку „Крагујевац као престоница Србије у време успостављања српско-британских односа“ (стр. 7—24), описао Крагујевац како је изгледао у време доласка првог енглеског конзула Ц. Л. Хоџеса (George Lloyd Hodges) у Србију и његовог путовања у Крагујевац да би био примљен код кнеза Милоша. Ж. Спасић се, најпре, послужио путописима из XIX века да би приказао како је Крагујевац изгледао у очима оновремених школованих људи. Затим је обрадио развој града у обиму у становништву, његово привредно јачање и претварање у административно-управни и просветно-културни центар Србије. На крају, аутор је, у најкраћим цртама, дао приказ борбе против Милошеве апсолутистичке владавине и његов пад.

„Англо-југословенске везе кроз векове“ (стр. 29—37) је рад Веселина Костића у коме је дао преглед ових веза пре Хоџесовог доласка у Србију. Пошавши од непотврђене приче да је Ричард Лавље Срце свраћао у Задар 1192. године, В. Костић је, преко неких мање важних контаката у XIV и XVII веку, дошао до боравака надбискупа Маркантуна де Доминиса и Ивана Бјундовића у Енглеској. У овом периоду су, свакако, најважнија два писца југословенских крајева који су посетили Енглеску у другој половини XVIII века: Рубер Бошковић и Доситеј Обрадовић. В. Костић није пропустио да, на крају, помене скромног војника, тобиљу Дубровачке републике, Виљема Робинсона.

Познату наклоњеност В. Е. Гледстона (William Ewart Gladstone) балканским народима Фред Сингтон (Fred Singleton) је покушао да још дубље осветли у свом чланку „Mr. Gladstone and the Eastern Question“ (39—50). Пошто је, најпре, дао кратак преглед Гледстоновог политичког

успона, Ф. Сингтон је свој рад поделио на два дела: The Midlothian Campaign, November — December 1879“ и „Gladstone's Sources of Informations about the Balkans“. У првом је аутор изишао из оквира поднасловa истичући Гледстонову наклоност према поробљеним балканским народима, посебно Црногорцима, док је у другом навео ауторе књига и писама из којих се Гледстон напајао информацијама о Балкану. Основе Гледстонове политике Ф. Сингтон види у „Gladstone's“ ... „strong moral conviction that small nations had the right to govern themselves, and that the dominion of one nation by a larger power was morally wrong“ али и да Гледстон „did not want to see the complete destruction of Turkish power, as he feared that both the Russian and Austrian imperialism would take advantage of this situation in order to advance their own interests in the Balkans“.

У чланку „Мисија првог британског конзула у Србији, услови и личности“ (51—65) Бранислав Вуковић је настојао да, на основу познатих чињеница, пружи објективнију слику првих српско-енглеских контаката у XIX веку. Пошто је у првом делу рада изложио опште оквире положаја Србије тридесетих година прошлог века, аутор је дао кратку оцену делатности Дејвида Уркарта (David Urquhart) и анализу његове књиге *A Fragment of the History of Servia*. У трећем делу рада В. Вуковић је правилно истакао да је пуковника Хоџеса, због неуспеха његове мисије у Србији и пада кнеза Милоша, неправедно негативно оценио и његов претпостављени, Палмерстон, и неки каснији историографи. Пре би се могло рећи да они ни са географске, као Палмерстон, ни са историјске дистанце нису могли објективно да сагледају ситуацију у Србији у којој је Хоџес морао да делује.

Ретки су били Енглези који су током XVIII и XIX века пу-

В. Ротвел занемарио утицај величине српских победа пре и после албанске Голоте на политику своје земље. Међутим, проблем обнављања Белгије или, на пример, тежак проблем распада Аустроугарске монархије су, нужно, у оним токовима којима се кретала британска дипломатија потисли јужно (или још више, југо) словенско питање понекад и даље од другог плана.

Међутим, изван број британских јавних радника се трудио да током рата приближи британској јавности истину о српском народу и тиме утиче на британску политику и помогне српском народу. О делатности тих угледника и раду низа удружења (Српски потпорни фонд, Српско друштво у Великој Британији итд., у циљу политичке, материјалне и хумане помоћи, пише Убавка Остојић-Фејић у раду „Акције за помоћ Србији у Великој Британији током првог светског рата“ (191—200).

Трећа хронолошка целина овога Зборника почиње чланком Смиљане Буровић „Британски извори о економском развоју Југославије 1918—1941. године“ (203—220). Она је настојала да укаже на „драгоценост конзуларних извештаја и других докумената економске провенијенције које у великом изобиљу садржи *Public Record Office* у Лондону“.

У бурном времену прегруписана снага од 1931. до 1937. Југославија, упркос својој жељи, није могла да остане само посматрач који гледа своја посла. И Великој Британији, која је водила политику смиривања, могло је да одговара да се Југославија не оријентише превише према Немачкој али ни према Француској са којом су везе Југославије већ постајале традиционалне. Међутим, В. Британија није давала Југославији ни прави савет ни повоздану потпору па је и англофил кнез Павле почео да гледа ка Немачкој. После посета европским метрополама М. Стојадиновић се вра-

тио са јаким утисцима из Берлина и Рима (Philip Herbut, „The Origins of 'Appeasement' and Anglo-Yugoslav Relations, 1931—1937“, стр. 223—236).

Да југословенско-британски дипломатски и економски односи од 1918. до 1941. године „нису одговарали нивоу политичких односа“ показао је Живко Аврамовски у раду „Југословенско-британски економски односи у периоду између два светска рата“ (237—254). Аутор је систематично поделио рад на три целине: 1. Британски зајмови у Југославији, 2. Трговинска размена и, 3. Британски капитал у Југославији. Уочљиво је да се В. Британија клонила тешке привредне сарадње са Југославијом док југословенско-немачка трговина није почела да постаје таква да је могла да угрози британске интересе.

Четири рада Зборника су посвећена британско-југословенским односима током Другог светског рата.

Учесник ратних догађаја познати Фицрој Меклин (Fitzroy Maclean) је, под насловом „British-Yugoslav Relations during the Second World War (255—260)“, укратко изнео своја сећања о боравку у Југославији за време ратних дана.

У раду „Британско-југословенски односи 1941—1945“ (261—275) Венцеслав Глишић је дао преглед односа британске владе према национално-ослободилачком покрету у Југославији. Наведени период је поделио на два дела узимајући за преломни момент одлуку британске владе да пошаље војну мисију у партизански врховни штаб. Други период ове поделе карактеришу британска помоћ у ратном материјалу, југословенско-британски преговори и притисак В. Британије да НКОЈ пристане на обнављање уставне монархије. И овај, други, период В. Глишић је поделио на два дела узимајући као границу вишки споразум до кога су се британски политичари надали да ће њихова помоћ НОП-у обезбедити обнављање

товали југословенским земљама и, затим, о томе оставили белешке. Још су ребе биле Енглескиње које су се усудиле да путују Балканом. О таквим женама пише Иванка Лукић-Типсаревих у чланку „Сећања британских путница које су путовале по нашим крајевима у 18. и 19. веку“ (69—86). Вероватно је леди Мери Вортли Монтегју (Mary Wortley Montague) била прва британска дама која је пропутовала кроз Србију 1717. године и о том свом путовању оставила белешке. Лујза Хеј-Кар је била у Србији средином следећег века а за водиче је имала Вука Караџића и његову кћер Мину. Највише простора И. Лукић-Типсаревих је, разумљиво, посветила Г. М. Мекензијевој (Georgina M. Mackensie) и А. П. Ирбијевој (Adeline P. Irby) и њиховом чувеном путовању кроз Грчку, Македонију, Албанију, Црну Гору и Босну.

Један од најинтересантнијих радова је „Opinion-makers: the Balkans in British Popular Literature 1856—1876“ (91—117), чланак Венди Брејсвел (Wendy C. Bracewell). Разматрајући важније објављене радове Британаца који су у том периоду путовали Балканом и, потом објавили своје утиске, В. Брејсвел их је, условно, поделила на славнофиле (Humphry Sandwith, William Denton, Henry Barkley, G. M. Mackenzie, Paulina Irby) и туркофиле (George Arbuthnot, Stanislaus St. Clair, James Creagh). Иако наглашава да је било и других фактора који су утицали на јавно мњење В. Британије и да, можда, пример који је избрала није баш најбољи, В. Брејсвел је, истичући Гладстона и његов чланак о покољу Бугара, пронашла најупечатљивији пример и веома добро одредила хронолошке границе свога рада.

Владимир Стојанчевић је показао да се британска политика према Србији, у односу на ранији став, није много изменила током кратког периода између Санстефанског уговора и Берлинског мира. Поддржавајући ау-

строугарске потезе и објективне српске захтеве за проширењем територије, Велика Британија је пажљиво настојала да сузбије руски утицај на Балкану („Велика Британија и одређивање граница Србије и Црне Горе 1878. године“, 119—133).

Британско интересовање за руде у Србији је представила Даница Милић у раду „Закупци из Енглеске у српским рудницима до I светског рата“ (135—148).

Британско-српски односи на почетку XX века су се развијали од једностраног британског прекида дипломатских односа, због краљевинског убиства у Београду, до груписања на истој страни пред избијање Првог светског рата. У синтетичком раду „Британско-српски односи и прекуписавање великих сила на почетку XX века“ (151—163) Лиљана Алексић-Пејковић је објаснила међузависност интереса великих сила и њихових међусобних односа и британско-српских односа. Развој догађаја у периоду од 1903. до 1914. водио је В. Британију да од префињених дипломатских потеза подршке Аустро-Угарској и, поготово, Турској дође до тога да буде на другој страни када су ове царевине пропадале. Последнице те њене политике осетила је и Србија.

Кратак али драматичан и крвав период светске историје — Први светски рат — је, у другој хронолошкој целини овог Зборника, заступљен са два рада.

Да се британски интереси нису увек поклапали са интересима јужних Словена и да су патње и победе српског народа тек делимично утицале на ток британске политике показао је Виктор Ротвел (Victor Rothwell) у чланку „British Policy on the South Slav Question during World War I“ (167—190). Он је веома добро објаснио сву замршеност европске политике тога доба те зависно од њених кретања и варирање британске политике у односу на стварање нове југословенске државе. Делује да је

буржоаске монархије у Југославији.

Веома кратак рад (279—281) Берислава Висковића „Сарадња и заједничка дејства Народноослободилачке војске Југославије и британских оружаних снага на Јадрану (1943—1945)“ је подељен на четири дела, који представљају само најосновније тезе за истраживања.

Слободан Бранковић је, у подужем раду, настојао да дубље објасни међународни положај оних фактора који су, у прве две године Другог светског рата, представљали или се борили да легитимно представљају Југославију. У центру пажње аутора је народноослободилачки покрет који се, чак и у годинама када се борио за сопствени опстанак, свим силама трудио да добије међународно признање и тиме легитимност образовања нове власти у земљи. У Совјетском Савезу је брзо схваћен распоред и оријентација снага у Југославији док је то у Великој Британији ишло нешто теже („Међународни аспекти Југославије у време њене устаничке стварности 1941—1942“, стр. 285—312).

У кратком чланку, неоптерећеном бројним чињеницама а, ипак, препуном закључака и сугестија, британски амбасадор у Југославији Енарју Вуд (Andrew Wood) је дао сумарни преглед британско-југословенских односа у послератном периоду („Relations between Britain and Yugoslavia, 1945—1987“, стр. 317—327).

Посета британских лабуриста Југославији, септембра 1950, је био, само наизглед, мање важан догађај у односима две државе у послератним годинама. Чедомир Штрбац је у чланку „Британски лабуристи у Југославији 1950“ (331—341) показао да је посета лабуриста Народном фронту, а практично КПЈ, превазишла оквире међупартијског односа с обзиром на то да су обе партије у то време биле на власти у својим државама. Опена лабуристичке делегације је била да Југославији треба привредно помоћи а Ч. Штрбац сматра да је „овај иницијални моменат“

... „антиципирао оно што ће нешто касније бити означено као могућност коезистенције и сарадње између демократија и комунизма“.

У свом другом раду у овом Зборнику Фред Сингтон је настојао да пружи слику трију омладинских радних акција у Југославији на којима су учествовале омладинске бригаде из В. Британије: пруга Шамац — Сарајево 1947, аутопут Братство — Јединство 1948. и Скопје 1964 године. С обзиром на то да је и сам учествовао у другој радној акцији, аутор је свој чланак „British Youth Brigades in Yugoslavia“ (345—358) обојио сетом али и убеђењем да оваква врста сарадње, упркос проблемима, има низ својих добрих страна.

Могућност стварања југословенско-бугарске федерације, о чему се говорило на релацији Москва — Софија — Београд, је, из разумљивих разлога, изазвала узнемирење у британским дипломатским круговима. Британски дипломатски представници у ове три државе нису имали потпуне информације па је опасност од нове јужнословенске федерације (а по Димитрову и дунавске), која би била чврсто везана за СССР а преко које би Бугарска могла да се спасе неповољних одредаба мировног уговора и, евентуално, постави питање ревизије границе према Грчкој, код њих изазвала преувеличавања. Међутим, доста рано су приметили да југословенски комунисти нису највернији следбеници директива из Москве пласираних преко Коминформа (Милан Ристовић, „Став Велике Британије према југословенско-бугарским односима 1945—1948“, стр. 359—375).

Својим радом „Југословенско-британски привредни односи 1945—1948“ (379—388) Боко Триповић је настојао да утврди основне узроке спорог развоја трговине између ове две државе. Основни проблеми су били: велике идеолошке разлике које су у други план стављене прво у Југославији, британска имовина у Југославији и југословенска у

Е. Британији, око чије процене се дуго преговарало као и немогућност британске стране да гарантује испоруку индустријских производа (пре свега машина) који су били неопходни Југославији.

} *British Contributions to the Study and Appreciation of the Yugoslav Land* (389—412) је невелика али корисна библиографија радова британских аутора о Југославији. Библиографију је саставио Џон Хортон (John J. Horton).

Зборник *Југословенско-британски односи*, због разумљиве ограничености и округлог стола и саме књиге, није могао да пружи дубље и опширније анализе читавог периода од стопедесет година. Зато неке, још увек неистражене, догађаје и процесе у југословенско-британским односима тек треба објаснити па Зборник ваља схватити не само као обележавање јубилеја већ и као почетак већих заједничких напора на истраживању међусобних односа.

Љубодраг П. Ристић

ИСЕЧАК ИЗ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

David Urquhart, *A Fragment of the History of Serbia, 1843*,
Belgrade 1989, 224

Мали је број странаца који је, у првој половини XIX века, боравио у Кнежевини Србији или пропутовао кроз њу и да је после тога објавио књигу или белешку о овој малој вазалној држави. Још је мањи број оних који су настојали да се њоме баве, за оно време, озбиљно и научно. Један од тих великих путника и писаца био је и Енглез Дејвид Уркарт. Д. Уркарт је, тридесетих година прошлог века, неколико пута боравио у Србији најпре полузванично а затим као секретар британске амбасаде у Цариграду. Резултат његовог занимања за Србију, које је сигурно било мешавина службених задужења и личних интересовања, јесте књига *A Fragment of the History of Serbia*. Објављена је далеке 1843, и, с обзиром на то да је то „прва историја Србије на енглеском језику“ и „међу првим историјама (Србије, Љ. Р.) уопште“, он је њоме задужио српски народ. Прошло је много времена док му је узвраћено. Захваљујући Браниславу Вуковићу и Архиву Србије припремљена је и први пут код нас објављена ова Уркартова књига.

На крају увода своје књиге Уркарт је написао да „предмет којим ћемо се бавити може се поделити на три дела“. У првом, „историјском“, је требало да изложи историју српског народа, унутрашње уређење Србије и утицај турске власти и Русије. У другом, „дипломатском“, делу намеравао је да покаже који су „поводи, средства и циљеви упуштања Русије“ али и „права и дужности других сила“. Трећи део би се звао „Славизам“ и требало је да објасни „утицај Русије преко те заједнице (словенске Љ. Р) по пореклу и мисли на Србију, а преко Србије и на словенско становништво у Европи“. Аутор Белешке о писцу Б. Вуковић је изложио претпоставке о томе да ли је ова књига, која представља незавршени први део Уркартове замисли, део неке веће коју је Уркарт планирао да напише и објави.

Оно што се налази пред читаоцем је, како је сам аутор насловио, „Део први, Историја Србије“. Њој претходи „Увод“ а сама *Историја* је подељена на пет поглавља: 1. „Историја Србије од доласка Турака у Европу